

AGNIESZKA PAULINA LEW

Uniwersytet Warszawski

NAWIĄZANIA DO TRAKTATÓW FILOZOFICZNYCH CYCERONA
W *DE REI PUBLICAE DIGNITATE* MARKA HIERONIMA VIDY
– (...) *DEPERDITIS BARBARORUM INIURIA SEX ILLIS LIBRIS,
QUIBUS TULLIUS CICERO SE IPSE TESTATUR EXPLICASSE HANC
PHILOSOPHIAE PARTEM*

ABSTRACT. Lew Agnieszka Paulina, *Nawiązania do traktatów filozoficznych Cyserona w „De rei publicae dignitate” Marka Hieronima Vidy – (...) deperditis barbarorum iniuria sex illis libris, quibus Tullius Cicero se ipse testatur explicasse hanc philosophiae partem* (The allusions to Cicero’s philosophical treatises in Marco Girolamo Vida’s *De rei publicae dignitate – (...) deperditis barbarorum iniuria sex illis libris, quibus Tullius Cicero se ipse testatur explicasse hanc philosophiae partem*).

This essay focuses on Vida’s dialogue on political philosophy *De rei publicae dignitate* dedicated to the papal legate at the Council of Trent, Cardinal Reginald Pole (1500–1558). Vida wanted his dialogue to serve as a replacement for Cicero’s philosophical treatise *De re publica*, which was lost in his day.

Keywords: Marcus Hieronymus Vida; *De rei publicae dignitate*; philosophical treatise; Marcus Tullius Cicero; *De re publica*; Reginald Pole; Marco Flamini; Giovanni del Monte; Marcello Cervini; Alvise Priuli; Iulius III; Marcellus II; Lactantius; St. Augustine; plank of Carneades, Carneades.

1. BIOGRAFIA MARKA HIERONIMA VIDY

Niewiele wiadomo o młodzięcnych latach życia Marcantonio Vidy, dlatego też podaje się, że urodził się on około 1485 roku w Kremonie. Wcześniej wstąpił do zgromadzenia kanoników regularnych św. Marka, gdzie przyjął imiona Marco Girolamo (łac. Marcus Hieronymus). Po studiach nad filozofią, teologią i prawem kanonicznym w Kremonie przeniósł się w 1510 roku do Rzymu, gdzie kontynuował studia i został kanonikiem regularnym u św. Jana na Lateranie. Pierwszym mecenasem Vidy był kardynał Oliviero Carafa (1430–1511), dyplomata i znany opiekun artystów, między innymi malarza Filippina Lippiego oraz architekta Donata Bramante.

Vida był znany głównie z poetyckich utworów, które zapewniły mu status ulubionego poety papieża z rodu Medyceuszy Leona X. Są to: *Bombyx* – poemat dydaktyczny o hodowli jedwabników, *Scacchia ludus* – *Szachy*, sparafrazowane

trzydzieści dziewięć lat później przez Jana Kochanowskiego, *Ars poetica – Poetyka* oraz epos opiewający dzieje Chrystusa *Christias – Chrystiada*. *Chrystiada* wywarła wielki wpływ na dzieła Torquata Tassa (*Jerozolima wyzwolona – zebranie diabłów*), Johna Milтона (*Raj utracony*) oraz Friedricha Gottlieba Klopstocka (*Mesjasz*). *Poetyka* cieszyła się powodzeniem aż do XVIII wieku¹, znała ją m.in. Denis Diderot².

Wracając do postaci samego Vidy; w 1532 roku papież Klemens VII wyniósł go do godności biskupa Alby w Lombardii. Piastując tę godność, Vida brał udział w kilku sesjach Soboru Trydenckiego (1545–1563). W lipcu 1566 roku zdążył jeszcze jako biskup Alby odbyć podróż do rodzinnej Kremony, aby odebrać tam zamówiony do katedry St. Lorenzo obraz św. Wawrzyńca pędzla Giulia Campiego. Po powrocie do Alby Marek Hieronim Vida zachorował i zmarł 27 września 1566 roku. Po śmierci został pochowany w tej samej katedrze, do której zakupił wspomniany obraz³.

Dwie księgi jedyne go traktatu o filozofii moralnej Vidy: *De rei publicae dignitate*, napisanego w formie dialogu zostały wydane w 1556 roku w Kremonie – to jedyna renesansowa edycja dzieła. Mizერიę wydawniczą podkreśla liczba trzydziestu edycji zbiorowych jego dzieł poetyckich w samym tylko XVI wieku. Na następne wydania *De rei publicae dignitate* trzeba było poczekać aż do XVIII stulecia, kiedy ukazały się edycje zbiorowe dzieł Vidy w Padwie (1731) oraz w Londynie (1732). Czwarte i ostatnie wydanie dialogu ukazało się drukiem w Trewirze w 2004 roku.

Dialog Vidy *De rei publicae dignitate* nie cieszył się popularnością i dlatego nie był obiektem zainteresowań badaczy ani tłumaczy. Pierwszym studium nad *De rei publicae dignitate* była rozprawa Petera Ecka wydana w 1929 roku. Skromne zainteresowanie dialogiem Vidy podkreśla fakt, że niepełne tłumaczenie traktatu na język włoski autorstwa Altamury ukazało się w 1955 roku⁴. Ostatnim opracowaniem i tłumaczeniem całości tekstu na język niemiecki jest rozprawa Petera Hibsta z 2004 roku⁵.

¹ *Les quatre poétiques* 1771.

² Denis Diderot (1713–1784) w *Kubusiu Fataliście i jego panu* wkłada w usta pana ocenę opowieści gospodyni o dziewczynie będącej kolejno prostytutką, fałszywą dewotką i skruszoną mężatką: „Zgrzeszyłaś przeciw prawidłom Arystotelesa, Horacego, Vidy i Le Bossu’ego”. Na co rezolutna gospodyni odrzekła: „Nie znam żadnego ani bosego, ani w butach; opowiedziałam jak było, nie opuszczając ani nie dodając”. Zob. Diderot 1995: 180.

Por. Diderot 1800: 236: „Vous avez péché contre les règles d’Aristote, d’Horace, de Vida et de Le Bossu. „Je ne connois ni bossu ni droit: je vous ai dit la chose comme elle s’est passée, sans en rien omettre, sans y rien ajouter”. [http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k206085p/f238.pagination], dostęp: 15.02.2018. Szerzej [w:] Vida 2011: 154.

³ Di Cesare 1975: 9; Sestieri 1974: 391–392; Bartoletti 1974: 631 sqq; Hibst 2004: 32.

⁴ Toffanin 1955.

⁵ Hibst 2004.

2. DIALOG *DE REI PUBLICAE DIGNITATE*

Miejscem, gdzie toczy się fikcyjny dialog Vidy jest prawdopodobnie Palazzo delle Albere w Trydencie, podmiejska willa Cristofora Madruzzo, w której przebywał Marek Hieronim Vida podczas przerwy w negocjacjach Soboru Trydencckiego w 1545 roku. Pewnego letniego popołudnia zaszczylicili go swoją obecnością legat papieski kardynał Reginald Pole (1500–1558)⁶, sławny humanista – poeta Marcantonio Flaminio (1497/98–1550) oraz towarzysz Pole’a – wenecki patrycjusz Alvise Priuli (XVI w.–1560). W gronie znamienitych gości znalazło się także dwóch przyszłych papieży: kardynałowie Giovanni Maria Ciochi del Monte (1487–1555: papież Juliusz III)⁷ i Marcello Cervini degli Spanocchi (1501–1555: papież Marcellus II)⁸. Gospodarz i dostojni goście, odpoczywając w ogrodzie, rozmawiali o znaczeniu i celu istnienia państwa.

Fikcyjność dialogu i odgrywanie przez jego uczestników z góry przydzielonych ról jest celowym zabiegiem Vidy. Według niego *De dignitate rei publicae* (ep. ded. 5) miał zamknąć całość łacińskiej filozofii moralnej poprzez uzupełnienie jej rozprawą o filozofii politycznej. Vida chciał zatem niejako zastąpić tym dialogiem zaginiony wówczas traktat filozoficzny Cyserona *De re publica*:

Quem locum in philosophia apud Graecos scis esse, quo non alius latior. Πολιτικὸν illi, nos vero civilem vocamus; a Platone non semel pertractatum, a Xenophonte, Aristotele, Theophrasto totaque Peripateticorum familia uberrime repetitum. Abest vero plane a litteris Latinis,

⁶Reginald Pole, syn błogosławionej Margaret Pole i cioteczny wnuk królów Anglii Edwarda IV oraz Ryszarda III. Jego dalszym kuzynem był król Henryk VIII, który finansował jego studia w Padwie i Wenecji w latach 1521–1526. W 1534 roku król zerwał relacje z kościołem rzymskokatolickim i zażądał od Pole’a napisania ekspertyzy na temat nieważności jego małżeństwa z Katarzyną Aragońską. Pole w odpowiedzi napisał traktat w obronie jedności Kościoła – *Pro ecclesiasticae unitatis defensione*, który został wysłany królowi 27 maja 1536 roku. Ze względu na możliwe konsekwencje Reginald Pole nie wrócił do Anglii, wyjechał do Rzymu, gdzie papież Paweł III wezwał go do prac w komisji na rzecz wewnętrznej reformy kościoła. Dwudziestego drugiego grudnia 1536 roku Pole przywdział kardynalską purpurę. Wraz z innymi kardynałami przygotowywał Sobór Trydencki, w którym potem uczestniczył jako legat. Podczas drugiej sesji Soboru w 1546 roku zaprezentował traktat *Admonitio Legatorum ad Patres Concilii*. Pole podczas konklawe zwołanego po śmierci papieża Pawła III mógł zostać wybrany papieżem, zabrakło jednak jednego głosu i papieżem został kardynał Giovanni Maria Ciochi del Monte – jeden z rozmówców dialogu Vidy – który przybrał imię Juliusza III. W 1553 roku Pole został legatem przed królową Marią I Tudor, i w rezultacie w 1554 roku doprowadził do ponownego powrotu Anglii na łono Kościoła Rzymskiego. Czwartego listopada 1555 roku w Westminsterze Pole otworzył synod biskupów, którego dwanaście dekretów dotyczących reformy zostało opublikowanych 10 lutego 1556 roku pod tytułem *Reformatio Angliae ex decretis Reginaldi Poli Cardinalis, Sedis Apostolicae Legati*. Reginald Pole był ostatnim rzymskokatolickim arcybiskupem Canterbury. Zmarł dwanaście godzin po śmierci królowej Marii I Tudor i został pochowany w katedrze Canterbury. Zob. [<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1536.htm#Pole>], dostęp: 15.02.2018.

⁷Jego pontyfikat trwał od 7 lutego 1550 do 23 marca 1555.

⁸Jego pontyfikat trwał od 9 kwietnia 1555 do 1 maja 1555, czyli dokładnie 22 dni.

parum nostra aetate illustratus, sublatis atque deperditis barbarorum iniuria sex illis libris, quibus Tullius Cicero se ipse testatur explicasse hanc philosophiae partem, quotquot ipse scripsit, praestantissimis.

Potwierdzenie dotkliwego braku łacińskojęzycznego traktatu, którego tematem miałyby być rozprawa o sposobie rządzenia państwem Vida wkłada w usta wspomnianego kardynała Reginalda Pole'a:

Etenim est fama constans et percelebris te magna quaedam moliri de reipublicae omnis generis administrandae ratione ad haec tempora valde accommodata, quae res usque ad hanc aetatem lumine litterarum Latinarum semper caruit post vastatam a barbaris Italiam, qui non minus optimis libris et ingenii monumentis bellum intulere quam fortunis Italorum, non contenti hanc splendidam orbis partem cunctis opibus evertisse, nisi etiam optimas artis et disciplinas inde sustulissent delevissetque, quoad in ipsis fuit, in sempiternum (*De dign. reip.* 1, 6, 3).

Jak wiadomo, palimpsest z dialogiem *De re publica* z dużymi ustępami pierwszej i drugiej księgi, fragmentami trzeciej, czwartej oraz piątej księgi (bez szóstej księgi zawierającej *Somnium Scipionis*)⁹ został znaleziony przez prefekta Biblioteki Watykańskiej Angela Mai w 1819 roku. W maju 1822 roku Mai opublikował cycerońską *De re publica* z wyczerpującym komentarzem. Treść brakujących kwaternionów możemy poznać dzięki streszczeniom poszczególnych ustępów *De re publica* autorstwa między innymi św. Augustyna i Laktancjusza.

Jak pisze sam Vida, jego celem jest stworzenie syntezy greckiej filozofii politycznej i chrześcijańskiej doktryny:

Siquidem non unam civitatem, ut antiqui legumlatores, sed universos populos ac nationes Christi legibus obtemperantes atque in posterum obtemperaturas instituimus, beneque et beate vivendi vias disserendo aperimus ac praecepta damus tam iis, qui imperant, quam qui parent, et omnes ad omne officii genus instituimus universasque rerumpublicarum rectiones, genera, status, mutationes, mores, leges et instituta explicanda suscepimus (...) (*ep. ded.* 6, 4).

I w innym miejscu:

In illis tamen rerumpublicarum formis, quas Graeci maxime probant, unius imperio optimumque et populari gubernatione, multa haurire possum ex ipsorum Graecorum rivis, quae mihi sunt adiumento. (2) Verum quoniam post illorum aetatem introducta fuit valde diversa vivendi forma aliaque plane nunc est respublica, alia civitatis institutio, alia rectio atque tunc erat propter religionis, quae totam fere rempublicam continet, valde mutatae diversam rationem, parum admodum illorum scripta mihi opitulari possunt. (3) Omnis enim fere nostra disputatio, tamquam hominis christiani et eiusdem sacerdotis, ad augustioris istius reipublicae formam referatur oportet, quam Christus ipse, quem Deus pater ante initium saeculorum constituit heredem universorum, divino ac sempiterno nutu moderatur in caelo rex et dominus,

⁹O samym palimpseście patrz van Buren 1907. *Somnium Scipionis* zachowało się w niezliczonych egzemplarzach średniowiecznych manuskryptów, patrz Cicero 1969: XXXVI sqq.

in terris vero a sacerdotibus vicaria potestate, uno inter ceteros gubernatore summo eminente, administratur. (*ep. ded. 7*).

Vida uważa, że jego obowiązkiem względem społeczeństwa jest przedstawienie nauk moralnych tak, by przywrócić dawny blask obyczajom przodków:

Quid tu autem hic in tanto otio aliud me agere putas ab omni sacrorum curatione pontificiaeque provinciae administratione liberum, nisi in optimarum rerum studia perpetua vitae meae consuetudine incumbere nostrisque hominibus bonarum artium vias litterarum monumentis tradere, si quomodo ego quoque possim prodesse communi mortalium vitae? (2) Nihil namque iis temporibus, quibus adeo mores depravati intabuerunt aut potius corruerunt, iudicavi me aliud quicquam, quod magis conduceret quodve magis me dignum foret, efficere posse quam operi illi iam inchoato die noctuque incubare, et obsoleta prolapsaque maiorum instituta in omni vitae genere ad rerumpublicarum nostri temporis praesentisque religionis tractationem pertinentia in pristinum splendorem vindicare. (*ep. ded. 4*).

U Vidy można dostrzec echo opinii Cycerona wyrażonej w *Rozmowach tuskulańskich* (1, 5) oraz w rozprawie *O naturze bogów* (1, 7), że filozofia była lekceważona w rzymskiej literaturze aż po jego czasy, zaś jego zadaniem jest odnowienie jej wielkości. Cycero podkreśla, że chce umocnić grecką filozofię w Rzymie przedstawiając po łacinie tę naukę, która traktuje o właściwym sposobie życia:

Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum; quae inlustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi (*Tusc. 1, 5*)

oraz:

Nam cum otio langueremus et is esset rei publicae status ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset, primum ipsius rei publicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis res tam gravis tamque praeclaras Latinis etiam litteris contineri. (*De nat. deorum 1, 7*).

Uważny czytelnik zapewne spostrzeże u Vidy kolejne nawiązanie do Cycerona. Autor stwierdza, że będąc *otiosus*, a więc nie uczestnicząc w życiu swojej diecezji jako biskup Alby – podobnie jak kiedyś Cycero w życiu politycznym – pisząc traktat filozoficzny stara się być pożytecznym dla współobywateli.

Dialog *De dignitate rei publicae* jest skonstruowany na zasadzie „debaty za i przeciw” – *disputatio in utramque partem*, którą krótko przypomniał Cycero w *Tuskulankach* (*Tusc. 1, 8*). Metoda ta ma służyć dojściu do prawdy: „Fiebat autem ita ut, cum is qui audire vellet dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Haec est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. Nam ita facillime, quid veri simillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur”. Kanwę dialogu stanowią więc oba punkty widzenia mówców.

Jeden z nich, Marcantonio Flaminio, wygłasza płomienną przemowę przeciwko państwu, a drugi, Marek Hieronim Vida, broni idei państwa. Podstawowy zarzut Flaminia jest taki, że państwo propaguje chciwość i niszczy cnoty – słowem jest nieszczęściem dla ludzkości. Sprawiedliwość według niego istniała tylko w złym wieku. Państwo idealne jest fikcją, a filozofowie mający zamiar przejąć władzę perorują beużytecznie o cnotcie i powinnościach nie biorąc pod uwagę wad samej istoty państwa. Flaminio opowiada się za życiem bez państwa i ograniczeń z nim związanych.

Vida odpiera zarzuty Flaminia twierdząc, że zapewnienie dobrego i szczęśliwego życia jest swoistym celem państwa, a relacja pomiędzy sprawiedliwością a dobrobytem społeczeństwa jest warunkiem jego istnienia. Cnoty i moralność obywateli oraz władców umożliwiają osiągnięcie szczęśliwości w państwie. Vida argumentuje, że władza polityczna jest zgodna z wolą Boga i naturą, i gwarantuje tym samym porządek społeczny. Złoty wiek przypisuje do pierwszego stadium rozwoju każdego społeczeństwa, uważając stopniową dekadencję za naturalny proces. Zepsute państwo może ponownie się podnieść dzięki moralnym obywatelom. Zdaniem Vidy prawo, religia i filozofia są osiągnięciami rozwoju rozumu w społeczności państwowej.

Nawiązując do dialogów Cyncerona, w których zawarto *disputatio in utramque partem*, Vida daje czytelnikowi wolny wybór w ocenie, czyja opinia jest słuszna; nie zmusza do akceptacji własnego punktu widzenia, choć jego stanowisko jest oczywiste.

3. NAWIĄZANIA DO TRAKTATÓW FILOZOFICZNYCH CYCERONA

W dialogu Vidy można zaobserwować pewne strukturalne podobieństwa do filozoficznych traktatów Cyncerona, które powtarzają się w większości dialogów. Jednym z przykładów jest topos *locus amoenus*. Z kolei Cynceron zaczerpnął z platońskiego *Fajdrosa* (230 b, c) motyw cieniściego, chłodnego miejsca konwersacji, gdzie goście mogą odpocząć w czasie gorącego letniego dnia:

Νῆ τὴν Ἥραν, καλὴ γέ ἡ καταγωγὴ. ἦ τε γὰρ πλάτανος αὐτῆ μάλα ἀμφιλαφὴς τε καὶ ὑψηλὴ, τοῦ τε ἄγνου τὸ ὕψος καὶ τὸ σύσκιον πάγκαλον, καὶ ὡς ἀκμὴν ἔχει τῆς ἀνθης, ὡς ἂν εὐωδέστατον παρέχοι τὸν τόπον· ἦ τε αὖ πηγὴ χαριεστάτη ὑπὸ τῆς πλατάνου ρεῖ μάλα ψυχροῦ ὕδατος, ὥστε γε τῶ ποδι τεκμήρασθαι. Νυμφῶν τέ τινων καὶ Ἀχελῷου ἱερὸν ἀπὸ τῶν κορῶν τε καὶ ἀγαλμάτων ἔοικεν εἶναι. εἰ δ' αὖ βούλει, τὸ εὖπνον τοῦ τόπου ὡς ἀγαπητὸν καὶ σφόδρα ἠδύ· θερινὸν τε καὶ λιγυρὸν ὑπηχεῖ τῶ τῶν τεττίγων χορῶ¹⁰.

¹⁰Platon 1993: 20.

Tabela przedstawia strukturalne podobieństwa pomiędzy *De dignitate rei publicae* Vidy a dialogami Cyserona:

<i>De dignitate rei publicae</i>	<i>De re publica</i>	<i>De oratore</i>	<i>De legibus</i>	<i>De finibus</i>	<i>De natura deorum</i>	<i>De divinatione</i>
Hołd oddany rozmówcy		+			+	
Uprzejmy styl konwersacji		+	+	+	+	+
Miłe, odosobnione miejsce rozmowy	+	+	+	+		
Tło historyczne w fikcyjnym dialogu	+	+			+	
Wykształceni i znamienici rozmówcy	+	+		+	+	
Zastosowanie dialektyki		+		+	+	+
Autor głównym rozmówcą				+		+

Jeśli chodzi o strukturalne podobieństwa pomiędzy *De dignitate rei publicae* a traktatami filozoficznymi Cyserona, to najczęściej można ich znaleźć w dialogu *De oratore*. Są to: oddanie hołdu rozmówcy; uprzejmy styl konwersacji; miłe, odosobnione miejsce rozmowy; tło historyczne w fikcyjnym dialogu; wykształceni i znamienici rozmówcy; zastosowanie dialektyki. Traktat Vidy *De dignitate rei publicae* z cyserońskim traktatem *De re publica* łączą jedynie: *locus amoenus*, tło historyczne oraz uczestnictwo w dialogu wybitnych postaci.

Vida czerpał z dostępnych źródeł pozwalających zrekonstruować treść uważanego w jego czasach za zaginiony traktatu *De re publica*¹¹. Niewątpliwie wykorzystał *testimonium* z dzieła św. Augustyna *De civitate Dei* (2, 21) (co pozwoliło mu poznać strukturę dialogu) oraz postać rozmówcy imieniem Philus, którego poglądy reprezentuje w *De dignitate rei publicae* Flaminio. Z kolei odpowiednikiem rozważnego Laeliusa jest Vida.

W *De re publica* Philus gra rolę kogoś, kto uważa, że nie da się rządzić państwem bez niesprawiedliwości, równocześnie podkreślając, że prezentowany punkt widzenia nie jest jego własnym:

Suscepit enim Philus ipse disputationem eorum, qui sentirent sine iniustitia geri non posse rem publicam, purgans praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur, egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem rei publicae, illam vero inutilem, veri similibus rationibus et exemplis velut conaretur ostendere. (*De civ.* 2, 21).

Inspirację cytatem z dzieła św. Augustyna widać choćby w zdaniu wypowiedzianym przez Flaminia: „Quare numquam mihi ex animo evelli poterit id, quam fuisse communem antiquorum opinionem ferunt, nullam rempublicam

¹¹ O źródłach do cyserońskiej *De re publica* szerzej Cicero 1539: 450–451. Por. także Heck 1966: 271–275; Hibst 2004: 15–19.

regi posse sine summa iniuria” (*De dign. reip.* I, 46, 5). Zwraca tutaj uwagę zamiana słowa *geri* na *regi*.

Kolejnym przykładem ciekawego wykorzystania *testimonium* jest ustęp *Institutiones divinae* Laktancjusza (V, 16, 2–5), pochodzący z dłuższej relacji Laktancjusza na temat dwóch słynnych mów Karneadesa¹². Mianowicie, Karneades goszcząc w Rzymie jako poseł ateński w 155 roku p.n.e. uzasadniał w pierwszej mowie, że sprawiedliwość dowodzi mądrości, a w drugiej, że jest ona szczytem głupoty.

Z osobą Karneadesa związane jest pojęcie „deski Karneadesa”¹³, które znamy dzięki Laktancjuszowi. Przypisuje on Karneadesowi odpowiedź na pytanie, co uczyniłby sprawiedliwy, gdyby był rozbitkiem, a ktoś słabszy od niego chwyciłby się dryfującej deski.

Odpowiedź Karneadesa zaczyna się od pytania retorycznego: czyż nie zepchnąłby go z deski i tym samym uszedłby śmierci, tym bardziej, że na środku

¹²O niechętnym stosunku Katona Starszego do Karneadesowej umiejętności przekonywania wspomina Plutarch (*Plut. Cat. Ma.* 22): “Ἦδη δὲ γέροντος αὐτοῦ γεγονότος, πρέσβεις Ἀθήνηθεν ἦκον εἰς Ῥώμην οἱ περὶ Καρνεάδην τὸν Ἀκαδημαϊκὸν καὶ Διογένη τὸν Στωικὸν φιλόσοφοι, καταδίκην τιὰ παρατιθέμενοι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἦν ἐρήμην ὄφλον Ὀρωπίων μὲν διωζάντων, Σικυωνίων δὲ καταψηφισαμένων, τίμημα ταλάντων πεντακοσίων ἔχουσιν. εὐθύς οὖν οἱ φιλολογώτατοι τῶν νεανίσκων ἐπὶ τοὺς ἄνδρας ἴεντο καὶ συνῆσαν, ἀκροώμενοι καὶ θαυμάζοντες αὐτούς. μάλιστα δ’ ἡ Καρνεάδου χάρις, ἧς δυνάμεις τ’ <ἦν> πλείστη καὶ δόξα τῆς δυνάμεως οὐκ ἀποδέουσα, μεγάλων ἐπιλαμβανομένη καὶ φιλανθρώπων ἀκροατηρίων ὡς πνεῦμα τὴν πόλιν ἠχῆς ἐνέπλησε, καὶ λόγος κατεῖχεν, ὡς ἀνὴρ Ἑλλήν εἰς ἐκπληξιν ὑπερφυῆς πάντα κηλῶν καὶ χειροῦμενος ἔρωτα δεινὸν ἐμβέβληκε τοῖς νέοις, ὑφ’ οὗ τῶν ἄλλων ἡδονῶν καὶ διατριβῶν ἐκπεσόντες ἐνθουσιῶσι περὶ φιλοσοφίαν. ταῦτα τοῖς μὲν ἄλλοις ἤρεσκε Ῥωμαίοις γινόμενα, καὶ τὰ μειράκια παιδείας Ἑλληνικῆς μεταλαμβάνοντα καὶ συνόντα θαυμαζομένοις ἀνδράσιν ἡδέως ἑώρων· ὁ δὲ Κάτων ἐξ ἀρχῆς τε τοῦ ζήλου τῶν λόγων παραρρέοντος εἰς τὴν πόλιν ἦχθετο, φοβούμενος μὴ τὸ φιλότιμον ἐνταῦθα τρέψαντες οἱ νέοι τὴν ἐπὶ τῷ λέγειν δόξαν ἀγαπήσωσι μᾶλλον τῆς ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν στρατειῶν· ἐπεὶ δὲ προῦβαινε ἡ δόξα τῶν φιλοσόφων ἐν τῇ πόλει, καὶ τοὺς πρώτους λόγους αὐτῶν πρὸς τὴν σύγκλητον ἀνὴρ ἐπιφανῆς σπουδάσας αὐτὸς καὶ δεηθεὶς ἡρμήνευσε Γάιος Ἀκίλιος, ἔγνω μετ’ εὐπρεπειας ἀποδιοπομηθῆσθαι τοὺς φιλοσόφους πάντας ἐκ τῆς πόλεως, καὶ παρελθὼν εἰς τὴν σύγκλητον ἐμέμψατο τοῖς ἄρχουσιν, ὅτι πρεσβεία κἀθηται πολὺν χρόνον ἄπρακτος ἀνδρῶν, οἱ περὶ παντὸς οὗ βούλοιντο ῥαδίως πείθειν δύνανται· δεῖν οὖν τὴν ταχίστην γῶναί τι καὶ ψηφισασθαι περὶ τῆς πρεσβείας, ὅπως οὗτοι μὲν ἐπὶ τὰς σχολὰς τραπόμενοι διαλέγωνται παισὶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ Ῥωμαίων νέοι τῶν νόμων καὶ τῶν ἀρχόντων ὡς πρότερον ἀκούωσι. Por. Plutarch 1996: 115–116.

¹³Cycero, powołując się na dzieło Hekatona z Rodos *O powinnościach*, które nie dotrwało do naszych czasów, rozważa problem: możliwość kontra prawość. Jednym z przykładów jest właśnie kwestia deski dryfującej na morzu i dwóch rozbitków. Czy wyrwaliby ją sobie wiedząc, że może ona uratować im życie, czy raczej jeden ustąpiłby drugiemu? Według Hekatona ustąpiłby ten, którego życie miałoby mniejszą wartość dla siebie samego bądź państwa. W przypadku, gdyby obaj byli równorzędni, to jeden ustąpi drugiemu, podobnie jakby wyciągnął los albo przegrał w grę: „Quid? si una tabula sit, duo naufragi, eique sapientes, sibine uterque rapiat an alter cedat alteri? Cedat vero, sed ei, cuius magis intersit vel sua vel rei publicae causa vivere. Quid? si haec paria in utroque? Nullum erit certamen, sed quasi sorte aut micando victus alteri cedet alter”. (*De off.* III 90).

morza nie miałby świadka? Jego zdaniem, jeśli jest mądry, to tak uczyni, w przeciwnym wypadku zginie. Natomiast, jeśli będzie wołał umrzeć niż podnieść na kogoś rękę, to jest sprawiedliwy, ale głupi, ponieważ nie uratuje własnego życia, tylko cudze:

Dicebat [sc. Carneades] enim: nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit et aliquis inbecillior viribus tabulam ceperit? Nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat eaque nixus evadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet: ipsi enim pereundum est, nisi fecerit; si autem mori maluerit quam manus inferre alteri, iam iustus ille, sed stultus est, qui vitae suae non parcat, dum parcat alienae. (*Div. inst.* V, 16, 10).

W interesującym nas *testimonium* Karneades dowodzi, że wszyscy ludzie dążą za sprawą natury do tego, co jest dla nich korzystne, tak więc albo nie ma sprawiedliwości, albo, w razie gdyby taka istniała, to jest szczytem głupoty, ponieważ szkodzi sobie sama dbając o cudze dobro. Wszystkie ludy, które zgromadziły bogactwa, także Rzymianie, którzy są panami całego świata, musiałyby, jeśli chciałyby być sprawiedliwe, oddać cudze dobra, wrócić do chat i żyć w nędzy:

Omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri; proinde aut nullam esse iustitiam aut, si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. Et inferebat haec argumenta: omnibus populis qui florerent imperio et Romanis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur, si iusti velint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse redeundum et in egestate ac miseriis iacendum.

W argumentach Flaminia pobrzmiewa echo poglądów Karneadesa, że w państwie nie istnieje coś takiego jako sprawiedliwość, ponieważ każdy dba o swoje interesy krzywdząc innych:

Exspecto, quid nobis promas de iustitia, sine qua philosophi clamant omnia regna, omnes civitates, conventus et conciliabula mera esse latrocinia. (2) Censesne in ulla congregatione, sive magna, sive quamlibet parva, communi utilitate servata tribui posse cuique pro cuiusque dignitate? Existimasne ullam rempublicam usque eo recte administrari, ut nulli noceatur, publicae vero utilitati serviatur? (3) Quae est veri iuris germanaeque iustitiae forma constans et solida ratio? Quotusquisque est in civitate, qui, si possit, non ad se rapiat aliorum commoda aut, alterius spoliis detractis, suas copias et facultates non augeat? (*De dign. reip.* I, 44).

Jedynym sposobem na przywrócenie sprawiedliwości jest oddanie rządów i zaszczytów tym, którzy dążą do nich wszelkimi sposobami, i powrót do dobrego, dawnego życia:

Remigrandumque ab ea vita, in qua est nobis longe plus mali quam commodi, ad priscam vitae privatae ac solitariae tranquillitatem ac securitatem, in qua, propulso legum et poenarum censoriarumque notationum metu, non anxii usquequaque futuri simus, sed cum gravitate et animi constantia nobis et apud nos simus victuri. (9) Relinquendaque a nobis regna, imperia,

honores, nobilitates, maiestates, dominatus, divitias, opes, inanes glorias illis, qui ea tantopere appetunt. (10) Agite, viri fortissimi, a tempestate porro omnium perturbationum undis excitata in portum tutissimum nos coniciamus vindicemusque a turpissima foedissimaque, si viri esse volumus, servitute in pristinam priscorum mortalium libertatem. (*De dign. reip.* I, 60).

W przeciwieństwie do Karneadesa Flaminio nadał walor poczynaniom człowieka sprawiedliwego zmieniając podmiot. U Karneadesa mieliby to być agresorzy, dla których zmiana sposobu życia byłaby niekorzystna z ich punktu widzenia, natomiast u Vidy Flaminio zachęca potencjalne ofiary do życia wolnego od strachu i opresji władzy.

Warto przyjrzeć się, jak Vida, znając styl Cyncerona i autorów klasycznych wykorzystał motyw Philusa odzeganującego się od prezentowanego w dialogu poglądu, mając do dyspozycji jedynie lakoniczne *testimonium* św. Augustyna do cyncerońskiego traktatu *De re publica*: „Suscepit enim Philus ipse disputationem eorum, qui sentirent sine iniustitia geri non posse rem publicam, purgans praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur”.

Z relacji św. Augustyna wynika, że Philus sam podjął się zadania reprezentowania stanowiska tych, którzy uważają, że państwem nie da się rządzić bez niesprawiedliwości, natomiast w cyncerońskim oryginale Philus narzeka, że współrozmówcy przydzielili mu tak niewdzięczne zadanie:

Et Philus: Praeclaram vero causam ad me defertis, cum me improbitatis patrocinium suscipere voltis. Atqui id tibi, inquit Laelius, verendum est, si ea dixeris, quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire videare, cum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partibus disserendi, quod ita facillime verum inveniri putes.

Et Philus: Heia vero, inquit, geram morem vobis et me oblinam sciens; quod quoniam, qui aurum quaerunt, non putant sibi recusandum, nos, cum iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem, nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam, quem ad modum oratione sum usus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! Nunc ea dicenda sunt L. Furio Philo, quae Carneades, Graecus homo et consuetus, quod commodum esset, verbis. (*De rep.* III, 8).

U Vidy w dialogu *De dignitate rei publicae* to zadanie przydziela Flaminioowi kardynał del Monte (późniejszy papież Juliusz III) uważając, że Flaminio będzie w stanie skrytykować poglądy Vidy na temat państwa, ponieważ jako poeta dysponuje rozległą wiedzą odnośnie literackich wyobrażeń dotyczących złotego wieku i związanym z nim beztróskim sposobem życia bez ograniczeń narzuconych przez prawo.

Porównując wypowiedź Flaminia ze streszczeniem dzieła św. Augustyna i zachowanym cyncerońskim oryginalem, można dostrzec, że Flaminio skupia się przez dłuższy czas na wyrażaniu swojej dezaprobaty posługując się głównie sformułowaniami zaczerpniętymi z mów obrończych, listów i pism retorycznych Cyncerona:

Cum haec ille dixisset¹⁴, omnes Flaminium intuentes expectabant summis studiis, quid ille adversus totam reipublicae rationem contraque ipsam civilem conciliationem, si non veris, saltem **probabilibus rationibus**¹⁵, moliretur. (2) „Nollem”, inquit Flaminius, „**mihi imponi personam**”¹⁶, a qua mihi plane animus abhorret¹⁷. (3) Memini, Romae cum essem¹⁸, a summis viris¹⁹ vehementer laudari²⁰ adolescentem quendam, **in quo forma erat et species perquam liberalis**²¹, quod nullis neque amicorum precibus neque potentiorum virorum hortationibus aut pollicitationibus²² induci poterat, ut in scena scortum illiberalemve personam agere vellet. (4) Porro quae hactenus Vida prosecutus fuit, tametsi vix tantam **rerum silvam**²³ ingressus videri possit, me magno quidem opere delectant²⁴ eumque omnibus studiis incredibili cum animi voluptate audiebam²⁵. Nollem equidem eum ab illo cursu revocari²⁶, quem **secundissimo vento in altum properans tenebat**²⁷. (5) Mihi profecto sum visus audire ea, quae a quoquam alio hunc in modum tractari²⁸ numquam vidi et eum **potius audiendum censeo**²⁹. (6) Quae cum dixisset et illum nihilominus urgerent omnes „Morem equidem”, inquit, „geram³⁰, quando alieno potius me stomacho atque iudicio loqui³¹ vultis quam meo; et quod me angit magis nullo dato ad commentandum spatium³². (7) Sed **amabo, mi Vida**”³³. Haud aequum est, te moleste ferre³⁴, si, dum scenae inservio, tibi incommodem atque ita tecum agam, ut videar animo praesente meoque ingenio ac

¹⁴ cf. Cic. *Brut.* 297: „Haec cum ille dixisset”; Cic. *De rep.* I, 17: „Haec Scipio cum dixisset”.

¹⁵ cf. Thom. Aquin, *Super Boetium De Trinitate*, pars 1, pr. 3: „Quaestio namque quamdiu probabilibus rationibus sub dubio exagitur, quasi informis est, nondum ad certitudinem veritatis pertingens, et ideo formata dicitur esse, quando ad eam ratio additur, per quam certitudo de veritate habetur”.

¹⁶ cf. Cic. *In Verr.* II, 2, 109: „eum iste potissimum ex omni numero delegerit, cui hanc cognitoris falsi improbam personam imponeret”.

¹⁷ cf. Cic. *Att.* II, 6, 1: „a scribendo prorsus abhorret animus”; Cic. *ad Oct.* 2: „animus a nobis abhorret”.

¹⁸ cf. Cic. *Att.* XII, 5c, 1: „Cum Romae essem”.

¹⁹ cf. Cic. *De inv.* I, 4; Cic. *Fam.* XII, 21, 1: „a summis viris”.

²⁰ cf. Cic. *ad Brut.* 7, 2: „vehementer laudo”.

²¹ cf. Cic. *Pro Cael.* 6: „Sunt enim ista maledicta pervolgata in omnis quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis”.

²² cf. St. Aug. *De diversis quaestionibus octoginta tribus* 36, 2: „de pollicitationibus atque hortationibus eius”.

²³ cf. Cic. *De or.* III, 93: „Verborum eligendorum et conlocandorum et concludendorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio; rerum est silva magna”; *De or.* III, 103: „primum silva rerum [ac sententiarum] comparanda est”.

²⁴ cf. Cic. *In Verr.* II, 2, 143; *Fam.* II, 4, 1: „magno opere delectant”.

²⁵ cf. Sen. *Ep.* 99, 23: „cum voluptate audieras”.

²⁶ cf. Cic. *Fam.* X, 1, 1: „de medio cursu rei publicae sum voce revocatus”; *De off.* III, 121: „Nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset”; *Top.* I: „e cursu ipso revocavit voluntas tua”.

²⁷ cf. Cic. *N.D.* III, 83: „isque cum secundissimo vento cursum teneret”.

²⁸ cf. Cic. *De inv.* I, 23: „Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat”.

²⁹ cf. Pacuv. *Trag.* 85 *apud* Cic. *De div.* I, 13: „Magis audiendum quam auscultandum censeo”.

³⁰ cf. e.g. Cic. *De or.* III, 148: „Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi”.

³¹ cf. Cic. *Fam.* VII, 1, 2: „ludi apparatusissimi, sed non tui stomachi”.

³² cf. Cic. *Att.* XVI, 3, 5: „nec me ulla res magis angit ex omnibus”.

³³ cf. Plaut. *Pers.* 336: „Amabo, mi pater; *Men.* 541: Amabo, mi Menaechme”.

³⁴ cf. Cic. *Fam.* IV, 1, 1: „molesteque te ferre”.

sensu loqui³⁵. (8) Memineris vero moris et consuetudinis veteris academiae, in qua erat summa licentia atque libertas. Sic enim in omni quaestione sententiarum inter se contrariarum concursu rationumque contentione veritas excuditur³⁶. (*De dign. reip.* I, 16).

W wywodzie Flaminia czytelnika zdumiewa gwałtowność jego reakcji na konieczność odegrania roli – Flaminiovi przychodzi na myśl szlachetny z wyglądu młodzieniec widziany kiedyś w Rzymie, który był chwalony przez czci- godnych mężów za to, że odmówił grania nierządnic na scenie. Nie ukrywając głębokiej niechęci używa wyrażenia przejętego z oskarżycielskiej mowy Cy- ceroną *Przeciwko Werresowi*, gdzie jest mowa o tym, że Werres wybrał Caiusa Claudiusa, któremu dał do odegrania paskudną rolę fałszywego obrońcy: „eum iste potissimum ex omni numero delegerit, cui hanc cognitoris falsi improbam personam imponeret” (Cic. *In Verr.* II, 2, 109). Pogarda Flaminia wobec przy- dzielonej roli uzewnętrznia się w jego gwałtowności i bezwzględnej tyradzie przeciwko koncepcji Vidy na temat państwa.

W gąszczu nawiązań zwracają uwagę dosłowne odniesienia do następują- cych wyrażen:

- *probabilibus rationibus* (prawdopodobne argumenty) – „Quaestio namque quamdiu probabilibus rationibus sub dubio exagitur, quasi in- formis est, nondum ad certitudinem veritatis pertingens, et ideo formata dicitur esse, quando ad eam ratio additur, per quam certitudo de veritate habetur” (Thom. Aquin. *Super Boetium De Trinitate*, pars 1, pr. 3);
- „in adolescentia forma et species fuit liberalis” (Cic. *Pro Cael.* 6);
- *rerum silva* (mnogość, obfitość wątków) – „Verborum eligendorum et conlocandorum et concludendorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio; rerum est silva magna” (Cic. *De or.* III, 93); „primum silva rerum [ac sententiarum] comparanda est” (*De or.* III, 103);
- „isque cum secundissimo vento cursum teneret” (Cic. *N.D.* III, 83).

Znajdziemy także frazę nawiązującą do wiersza z tragedii Pakuwiusza, którą cytuje Cycero w traktacie *De divinatione*: „magis aúdiendum quam aúscultan- dum cénseo” (Pacuv. *Trag.* 85 apud Cic. *De div.* I, 13), a także echa plautowskie: „amabo, mi pater” (Plaut., *Pers.* 336); „amabo, mi Menaechme” (*Men.* 541).

Kolejnym przykładem na wykorzystanie przez Vidę między innymi po- wszechnie znanych dzieł Cyserona jest wzniosła apoteoza państwa jako daru od Boga zawarta w końcówce traktatu *De dignitate rei publicae*. Przypomina ona pochwałę filozofii z piątej, ostatniej księgi *Tuskulanek*, w której Cycero przypisu- je jej te same dobrodziejstwa dla ludzkości, które u Vidy płyną z istoty państwa:

³⁵cf. Cic. *In Verr.* II, 5, 139: „in animo sensuque meo adfixa atque insita est”; Cic. *De leg.* II, 3: „latet in animo ac sensu meo”.

³⁶cf. Cic. *Part. or.* 104: „rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum discep- tationem”.

Sed et huius culpa et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. Cuius in sinum cum a primis temporibus aetatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitae philosophia dux, o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum! Quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbis peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti, tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione iunxisti, tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti; ad te confugimus, a te opem petimus, tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies bene et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati anteponeendus. (Cic. *Tusc.* V, 5).

Cała apoteoza państwa i rozumnej cywilizacji została przeciwstawiona ciemnej, dzikiej i nieokiełznanej przyrodzie:

Numquam finiam, viri amplissimi³⁷, si omnia tangere voluero, quotquot civilis societas³⁸ humanae vitae attulit adiumenta³⁹ praesidiaque⁴⁰ et ornamenta⁴¹. (2) **Admoneor enim vela trahere**⁴² praecipiti iam in occasum sole⁴³, profligata praesertim et ad extremum deducta quaestione⁴⁴. (3) Quid porro, divi immortales⁴⁵, haec vita desiderat, quo sit beatior⁴⁶, quod non hominum ingenia⁴⁷, ex quo in societate civili vivitur, non investigarint, aperuerint⁴⁸, adinvenerint, ostenderint, patefecerint?⁴⁹ **Ut perillustre sit civilem hominum communitatem Dei praepotentis ipsius in humanum genus**⁵⁰ propenso numine naturaque suadente conciliatam fuisse, introductam aut verius coortam: quo divino atque incredibili⁵¹ munere⁵² nullum umquam concessum hominibus fuit uberius, maius⁵³ aut praestantius, quodve hominum genus magis attingat⁵⁴ (*De dign. reip.* II 127).

³⁷ cf. Cic. *Philip.* 8, 1; 12, 14: „amplissimi viri”.

³⁸ cf. Cic. *De rep.* I, 49: „Quare cum lex sit civilis societatis vinculum”.

³⁹ cf. Cic. *Lael.* 46: „praesidii adiumentique causa”.

⁴⁰ cf. Cic. *Ep. fam.* XII, 15: „praesidiaque rei publicae”.

⁴¹ cf. e.g. Cic. *De or.* I, 43: „adiumenta atque ornamenta dicendi”.

⁴² cf. *Georg.* IV 116 sq: „sub fine laborum / Vela traham”.

⁴³ cf. Tac. *Hist.* III, 86: „Praecipiti in occasum die”.

⁴⁴ cf. Cic. *Tusc.* V, 15: „Atqui, si ita est, profligata iam haec et paene ad exitum adducta quaestio est” (*Hibst.*).

⁴⁵ cf. e.g. Cic. *Pro Mur.* 84: „di immortales!”

⁴⁶ cf. Cic. *Tusc.* V, 72: „Quid haec tandem vita desiderat, quo sit beatior?”.

⁴⁷ cf. e.g. Cic. *Pro Cael.* 63: „hominum ingenia”.

⁴⁸ cf. Cic. *Pro Sul.* 14: „qui consul insidias rei publicae consilio investigasset, veritate aperisset, magnitudine animi vindicasset”.

⁴⁹ cf. Cic. *Har. Resp.* 24: „scelerum indicia ostendit et periculorum signa patefecit”.

⁵⁰ cf. Cic. *De off.* I, 153: „illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum et humanarum scientia, in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos”.

⁵¹ cf. e.g. Cic. *Pro leg. Manil.* 36: „divina atque incredibilis virtus”.

⁵² cf. Cic. *Har. Resp.* 6: „divino munere donatus rei publicae”.

⁵³ cf. e.g. Cic. *Tusc.* V, 19: „cave enim putes (...) ullumve esse philosophiae promissum uberius aut maius”.

⁵⁴ cf. Cic. *Top.* 56: „Hoc disserendi genus attingit omnino vestras quoque in respondendo disputationes”.

Quid tu, per Deum, nobis non confers, sancta societas?⁵⁵ (2) **Tu nos abduxisti a glandibus**⁵⁶, a cavernis, a lustris, a sordibus⁵⁷ et **volutabris**⁵⁸, ab obscuritate, a tenebris et a nocte quasi perpetua in hanc praeclaram et plenam decorum omnium lucem⁵⁹, ad vitam victumque non hominibus modo, sed divis etiam ipsis dignum vocasti. (3) Tu nos traduxisti a dura, rudi atque aspera vita in hunc cultum humanitatis⁶⁰, in hos mores, in hanc pulchritudinem, venustatem, convenientiam⁶¹ rerum et condecenciam⁶², in hunc splendorem⁶³, in haec dignitatis ornamenta⁶⁴, in tantum concursum honestissimarum artium⁶⁵ ac studiorum, in hunc tantarum virtutum splendidissimarum coetum ac comitatum, in has tot (**dii vestram fidem!**)⁶⁶ opportunitates habilitatesque⁶⁷, in hunc aspectum cogitationemque tot tantarumque rerum illustrium⁶⁸, in hanc publicam magnificentiam⁶⁹, in hoc denique claritatis veritatisque lumen⁷⁰; qua vita nihil illustrius, nihil splendidius⁷¹ spectari queat. (4) Te remota, **omnis virtus, omne decus, omnis vera laus erit deserenda**⁷², omnis plane hominum actio erit denuo naturae feritas⁷³ quaedam atque immanitas.⁷⁴ (5) Tu nos, plurimis pulcherrimisque artibus et virtutibus instructos atque ornatos, evehis ad honores, ad dignitates, ad triumphos, ad victorias, ad claritatem, ad amplitudinem, ad honestatem⁷⁵ et **ad virtutis quamdam quasi divinam et caelestem praestantiam**⁷⁶ atque excellentiam. (6) Tu nos humiles natura atque proiectos a terra⁷⁷ sublevas tollisque ad Dei immortalis cognationem et contubernium, quasique ex hominibus in deos convertis⁷⁸. (7) Tibi accepta habemus planeque referimus cuncta bene vivendi recteque agendi et faciendi

⁵⁵ cf. Cic. *De leg.* II, 16: „sancta sit societas civium inter ipsos” (*Hibst*); Enn. 320 *apud* Cic. *De off.* I, 26: „nulla sancta societas nec fides regni est”; Cic. *De rep.* I, 49: „nulla [regni] sancta societas nec fides est”.

⁵⁶ cf. *Met.* I 106: „et quae deciderant patula Iovis arbore glandes”.

⁵⁷ cf. *Hor. Sat.* I, 6, 68: „Si neque avaritiam neque sordes nec mala lustra / Obiciet”.

⁵⁸ cf. *Georg.* III 411 sq: „saepe volutabris pulsos silvestribus apros latratu turbabis agens”.

⁵⁹ cf. *Lucr.* II 1032: „solis praeclara luce nitorem”.

⁶⁰ cf. Cic. *De fin.* V, 54: „animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus”.

⁶¹ cf. e.g. St. Thom. *Summa contra gentiles* IV, 19, 2: „in sibi convenientia tendit”.

⁶² cf. e.g. St. Thom. *Summa contra gentiles* IV, 86, 1: „secundum condecenciam animae”.

⁶³ cf. Cic. *Pro Lig.* 33: „Videsne igitur hunc splendorem omnem?” Cf. Cic. *Pro Planc.* 30: „Hunc tu vitae splendorem maculis aspergis istis?”

⁶⁴ cf. Cic. *Red. in Sen.* 27; *Marcell.* 24: „ornamenta dignitatis”.

⁶⁵ cf. Cic. *Brut.* 25: „artium concursus”.

⁶⁶ cf. *Ter. Andr.* 744: „Di vestram fidem”.

⁶⁷ cf. Cic. *De leg.* I, 27: „opportunitates habilitatesque”.

⁶⁸ cf. *Tac.* I, 7: „cogitatione rerum novarum abstinuisse”; cf. Cic. *Brut.* 46: „rerum illustrium disputationes”.

⁶⁹ cf. *Vell.* II, 1: „publicamque magnificentiam secuta privata luxuria est”.

⁷⁰ cf. St. Thom. *Oratio ante missam*: „caecus ad lumen claritatis aeternae”; cf. *Sen. Ep.* 48, 8: „errantibus clarum veritatis lumen ostendas”; *St. Aug. De civ.* X, 2: „lumen intelligentiae veritatis”.

⁷¹ cf. Cic. *Brut.* 201: „etsi id melius est quod splendidius et magnificentius”.

⁷² cf. Cic. *De fin.* II, 44: „omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est”.

⁷³ cf. *Claud. Ael. De nat. anim.* IV, 44: „naturae ipsarum feritas remollita fuerit”.

⁷⁴ cf. Cic. *Lael.* 87: „Quin etiam si quis asperitate ea est et inmanitate naturae”.

⁷⁵ cf. Cic. *De inv.* II, 107: „ad honestatem et amplitudinem sunt adtributa”.

⁷⁶ cf. Cic. *De fin.* V, 95: „propter virtutis caelestem quandam et divinam tantamque praestantiam”.

⁷⁷ cf. *Aen.* XI 87: „toto proiectus corpore terrae”.

⁷⁸ cf. *Tertul. Apologet.* 11: „qui ex hominibus deos fecerit”.

consilia,⁷⁹ **tibi debent homines humanitatem, doctrinam, religionem, cerimonias, fruges, iura, leges**⁸⁰ (*De dign. reip.* II 128).

Vida wplata umiejętnie w pochwałę państwa krytyczną odpowiedź na postulat Flaminia powrotu do pradawnego, dobrego sposobu życia i odnosi się do zawartego w *Metamorfozach* Owidiusza opisu sielskiego życia ludzkości w złotym wieku – *tu nos abduxisti a glandibus*. Vida nawiązuje do cechy charakterystycznej dla tego okresu; ziemia rodziła plony bez uprawy, ludzie jedli żołądzie, które same spadały z dębu – drzewa Jowisza:

Ipsa quoque immunis rastroque intacta nec ullis
 Saucia vomeribus per se dabat omnia tellus,
 Contentique cibus nullo cogente creatis
 Arbuteos fetus montanaeque fraga legebant
 Cornaque et in duris haerentia mora rubetis
 Et quae deciderant patula Iovis arbore glandes.
 (*Met.* I 101–106)

Według Vidy, z tym okresem w życiu ludzkości łączy się także błotniste miejsce, gdzie tarzają się świnie. Jest to oczywiste nawiązanie do *Georgik*, w których Wergiliusz pisze o *volutabrum*, z którego przepłasza się dziki psami myśliwskimi: „saepe volutabris pulsos silvestribus apros latratu turbabis agens” (*Georg.* III 411–412). Vida uważa więc, że to instytucja państwa wyprowadziła ludzi ze stanu upodlenia i przywiodła do cywilizacji.

Zwracają uwagę zarówno wyrażenia będące przykładem dosłownych nawiązań:

- „omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est” (*Cic. De fin.* II, 44);
- „propter virtutis caelestem quandam et divinam tantamque praestantiam” (*Cic. De fin.* V, 95),

jak i zdanie, w którym widać innego rodzaju analogię:

- „illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum et humanarum scientia, in qua continentur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos” (*Cic. De off.* I, 153) – u Vidy jest mowa o wspólnocie ludzi, natomiast Cyceron pisze o wspólnocie złożonej z ludzi i bogów.

⁷⁹cf. *Cic. De fin.* I, 11: „quid est enim in vita tantopere quaerendum quam cum omnia in philosophia, tum id, quod his libris quaeritur, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene vivendi recteque faciendi consilia referenda, quid sequatur natura ut summum ex rebus expetendis, quid fugiat ut extremum malorum?”.

⁸⁰cf. *Cic. Flac.* 62: „Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnis terras distributae putantur”.

W omawianym ustępie dialogu widzimy nawiązania w większości do dzieł Cyncerona, choć można znaleźć i wyrażenie przejęte z poematu:

- „sub fine laborum” / „Vela traham” (*Georg.* IV 116–117);

a także z komedii Terencjusza:

- „Di vostram fidem” (Ter. *Andr.* 744).

Dzieło wieńczy podniosła i żarliwa apoteoza państwa zakończona nawiązaniem do tradycyjnej pochwały Aten u Cyncerona, z których promieniuje na cały świat wykształcenie, nauka, religia, dobro i prawa: „Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnis terras distributae putantur” (Cic. *Flac.* 62).

Dialog *De rei publicae dignitate* dedykowany Reginaldowi Pole’owi pozwala zaobserwować warsztat renesansowego humanisty, jego sposób nawiązywania do klasyków, dbałość o szczegóły i umiejętne korzystanie z dostępnych mu źródeł. Jest to zwłaszcza widoczne, gdy korzysta na przykład ze świadectwa Laktancjusza na temat pojęcia sprawiedliwości u Karneadesa. Vida w swoim dziele nadaje walor poczynaniom człowieka sprawiedliwego, dla którego próżno byłoby szukać zrozumienia w przekazanym przez Laktancjusza *testimonium*. Można odnieść wrażenie, że Vida wymaga od czytelnika uważnej lektury, i zarazem proponuje czytelnikowi intelektualną zabawę w wyszukiwanie nawiązań w tekście.

BIBLIOGRAFIA

Teksty źródłowe

- A.W. van Buren, *The Palimpsest of Cicero’s De Re Publica*, Mediolani 1907.
 M.A. Di Cesare, *The Game of Chess. Marco Girolamo Vida’s Scacchia ludus*, Nieuwkoop 1975.
 M.T. Cicero, *Opera ex Petri Victorii codicibus maxima ex parte descripta*, ex officina Roberti Stephani, Parisiis 1539.
 M.T. Cicero, *De re publica*, ed. K. Ziegler, Leipzig 1969.
 D. Diderot, *Jacques le fataliste et son maître*, w: *Oeuvres de Denis Diderot*, ed. Jacques-André Naigeon, vol. XI, Paris 1800.
 D. Diderot, *Kubuś Fatalista i jego pan*, przeł. T. Żeleński (Boy), Wrocław 1995.
 E. Heck, *Die Bezeugung von Ciceros Schrift „De re publica”*, Hildesheim 1966.
 P. Hibst, M.H. Vida: *De dignitate rei publicae, Über den Wert des Staates*, Einleitung, Text, Übersetzung, Kommentar, Trier 2004.
Les quatre poétiques 1771: Les quatre poétiques: d’Aristote, d’Horace, de Vida, de Despréaux. Avec les Traductions et des Remarques par M. l’abbé Batteux, François Oudin, *Annotations in M. Hier. Vidae libros tres Poeticorum*, ed. Ch. Batteux, vol. II, Paris 1771.
 Platon, *Dialogi*, przeł. W. Witwicki, oprac. A. Lam, Warszawa 1993.
 Plutarch z Cheronei, *Żywoty sławnych mężów*, przeł. i oprac. M. Brożek, Wrocław 1996.
 G. Toffanin, *L’Umanesimo al Concilio di Trento, In appendice: M. Gerolamo Vida, Elogio dello Stato (De rei publicae dignitate)*, ed. A. Altamura, Bologna 1955.
 M.H. Vida, *Poeticorum libri tres*, ed. A.P. Lew, Frankfurt am Main 2011.

Opracowania

Bartoletti 1974: M.A. Bartoletti, M.G. Vida, w: *Dizionario critico della letteratura italiana*, diretto da Vittore Branca, vol. III, Torino 1974.

Sestieri 1974: V. Sestieri, M.G. Vida, w: *Contemporaries of Erasmus*, vol. III, London 1974.

DIE ANKNÜPFUNGEN AN CICEROS PHILOSOPHISCHEN ABHANDLUNGEN
IN MARCO GIROLAMO VIDAS *DE REI PUBLICAE DIGNITATE – (...) DEPERDITIS
BARBARORUM INIURIA SEX ILLIS LIBRIS, QUIBUS TULLIUS CICERO SE IPSE
TESTATUR EXPLICASSE HANC PHILOSOPHIAE PARTEM*

Zusammenfassung

Dieser Aufsatz handelt von Vidas Dialog über die politische Philosophie *De rei publica dignitate*, der dem päpstlichen Legaten auf dem Konzil von Trient Kardinal Reginald Pole (1500–1558) gewidmet ist. In dem Dialog sprechen an einem heißen Sommertag 1545 unter anderem der berühmte Humanist Dichter Marcantonio Flaminio (1497/98–1550) und Marco Girolamo Vida (ca. 1485–1566) über die Bedeutung und den Zweck der staatlichen Gemeinschaft. Vida wollte, daß sein Dialog als Ersatz für Ciceros philosophische Abhandlung *De re publica* dient, die zu seiner Zeit verloren war. Im Dialog *De rei publicae dignitate* gibt es einige Anspielungen auf die anderen philosophischen Abhandlungen von Cicero.